

Despre noulu imprumutu magiaru

scrite officiosu „Hon.” cumca acel’a propriamente s’a incheiatu pentru 80 milliõne, s’a subscrisu sambat’a trecuta; 40 de milliõne in renta, cu 6% se dau indatã, in valõre de 80% èr celelalte 40 milliõne se vor dà in cursulu anului 1876, cu 81% reservendusi consortiuu Rothschild dreptulu de optiune in privint’a acelei parti. Astfeliu tierii unguresci primele 40 milliõne i vor veni cu câte 7.45, èr cele lalte 40 milliõne cu 7.3% in aur.

Din acestu imprumutu, dupa descoperirile eluiasiu officiosu, numai decãtu se vor desparte unã drumurile de feru cu pretensiunile loru investitiuni, din titulu garantiei; apoi se vor separi lipsele cele mari dela inceputulu anului 1876; in fine se vor provodè cassele din tiãra nãu a dotatiunile necesari, pan’ se ajunga a adunã Jãrile.

Astfeliu bucuri’a guvernamentaliloru nostri, cu 2-3 organe ale loru, nu este fora destulu temeiu, si — deca, precum citaramu in nrulu precedente, „Ellenör” eschiama, cã — acuma resufla mai usioru, apoi si mai caracteristica este eschiama a lui „P. Napló”, carelo scrite asiã :

„Deca timpulu este bani. apoi banii sunt timpu. Pana candu lad’a è plãna, n’avemu sè ne tememu de nemic’a; avemu din ce traì. Si asiã dlu Szëll incheindu unu imprumutu de 80 milliõne, Ungaria pe vro duoi ani dora va fi asecurata. Dreptu, cã banii sunt ai altora; alu nostru este — numai deficiãtu.”

Èca — economiã, morala, patriotisumu de domni magiari!

Dar — curiosu este, cã chiar nici foile acestoru liberali ai nostri nu amintescu ceva despre aceea, cumca vro parte din noulu imprumutu de 80 milliõne ar fi destinata d’a refui ceva din cumplit’a dotoria de 153 milliõne, ce troube refuita pan’ la 1878!

Va sè dica, pentru scopulu acelei refuiri va trebui a se contrage unu nou imprumutu! Luandu acuma, cã acelu nou imprumutu se va capeta cu acelesi conditiuni, casi cestu de acuma de 80 milliõne, apoi „Egyet. ès M. Ujdög” calcula, cã spre acelu scopu vor trebui luate in renta cam 186 milliõne, cari cu 6%, au sè ingreuieie sarcinele tierii pre fie-care anu câte cu aprõe 12 milliõne in aur, pre caudu astadi, dupa imprumutulu de 153 milliõne sarcin’a este numai de 9,664,630 fl. in argintu!

Si asiã, cu ajutoriuu lui Ddieu si alu liberaliloru nostri Tiszaisti, deca acesti’a vor romanè la putere inca mai unu anu si ceva pe de asupr’a, apoi — prin noulu imprumutu de 80 milliõne, si prin conversiunea celui de 153 milliõne in renta, tier’a pre fie-care anu va fi ingreuia cu peste siapte milliõne in aur, pe langa acest’a cu o contributiune aprõe de 20 milliõne — mai multu de câtu nãno de venirea la putere a acestoru liberali ai nostri!!

Apoi — sè ne potemu apërã de credinãti’a si tomerea, cumca stapanirile magiare tocmai asiã se instalodia si perondescu la putere, precum se recoro, ca — totu mai taro si mai securu sè se ruinedie biët’a tiãra si cu popõralu ei!

Si noi ni-am pusã din tõe stabele nostre poteri — a impededã acestã politica ruinatoria! Ce lucru prostu!!

Logic’a naibei.

(a) Dica despotii moderni, coifcu frasele de dreptate si de libertate pentru poporu — in gura, dar plini de reutãto in anima, — dica ei ce voru dico, si face ei — ce voru face: logic’a naibei, adoca observarea si deductiunea, acestã naturale lucrare a mintei si animei omenesci, meru totu li va incurcã itiele si n’crucesia tõe planurile, si — meru omenimeã totu va invinge — dora peste cadavrele afurisitiloru fii ai sei!

Ce ajunge, cã — despotismulu impededã cultura intelektuale; ce ajunge, cã elu pune tõe silintiele de a falsificã concepãtia si d’a ucide ideile adevorului: candu imprejurãriile timpului in care ne aflãmu, cu il’a deschidu ochii omenimei si — cu sil’a facu pro poporu a-si conose si senti ticalosiã si a cantã cãile si medilocole de a se emancipã de ca!

È dreptu, cã in acõsta privintia, ca si intre omu si omu, asiã intre poporu si poporu este mare desosebire. Poporulu de multe sute de ani dripitu la pamentu, atãtu de multu si-a dedatu spiritulu si cerbicea la sclavã, din generatiune in generatiune, incãtu — multu mai pucinu o sente si — multu mai cu nepasare o pôrta, de câtu altulu, carelo a avõda ocaziune, a fost dedatu a gustã nectarulu libertãtii, adoca — dulcele sentimentu alu demnitãtii sale omenesci, basatu pro consãntinã d’optulu seiu, de a-si croi insusi sörtea sa!

Nu treube sè spunomu, cãci o scimu noi, o scia tõta lumea, cumca poporulu romanu si cu inteligentia sa servile, mameluca tuturoru despotiloru strãini, de seeli amortitu in sclavã, — apartiene la cea dantaia clasa, din care cauza se si misca atãtu de pucinu spre libertate, èr invetiatuarele ce i se impartãiescu in acõsta privintia — mai multu lu-frapedia, de câtu ca sè-lu inspire si demne!

Altfeliu este — buna óra la serbi si la magiari. Dar — meru meru, ori-ce sè face contrariu nostri de astadi, totu va fi altfeliu si la romani; pentru cã — imprejurãriile si evenimentele dejã incepu a-i deschide ochii si a-i aretä si a-i face sentita ticalosiã in carea geme, si-lu vor destepã — de dice ori mai multu, de câtu svaturile diaristice!

De aceea noi, ori-cãtu ne dóre si ne necãgesce amortirea romanulu si slabitiunea inteligentiei lui, nu ne desgustãmu si si mai pucinu desperãmu. Scimu noi cã — si la alte popora a fost candu va asiã, si la altele a costatu multu timpu si multu necasu, pana sè se destepã si indrepte.

Tempit’ea sentiuriloru nobili in pepturi, lips’a de consãntinã si de demnitãte propriea nazionale, nepriceperea drepturiloru si intereselorule sale naturali, prostia in fine, sunt de septe la unu poporu, care merita compativire, dar — nici de câtu despretiu si parasire.

Prin acestu stadiu alu morbului de amortire, repetãmu cã au trecutu tõe popõrale; numai câtu unele dupa natur’a loru seiu dupa imprejurãriile esterne mai favorabili, au potutu trece mai iute, altele — mai încetu. Pre romani, asiã se vede, cã sörtea ii-a pusu intre cei din urma. Dar — inceputulu de destepãre — totu s’a facutu; si — deca, in câtu specialmente pentru noi cei din Austro-Ungari, la 1848/9 ne-am aventatu 10 pasi inaintu, precum ni concedu chiar si contrariu nostri, — si deca de la 1850 — 1860, absolutismulu austriacu ni-a comandatu — starea pe locu si chiar — repusire in privintia aventulu internu, anume in câtu pentru consãntinã a libertate, apoi a fost totu data si o reculegere si intãrãre, astfeliu incãtu dup’aceea — aventarea nõstra de la 1860 — 1870, a fost precãtu de poterica, totu asiã si naturale. In acõsta urmare, tocmai pentru cã miscarea nõstra a fost batatoria la ochi si — fõrte neplacuta in susu, fõrtiele artificiali ale statului, din eõm si din colu de Lãita, ni se opusera sistemematecamente si — firesce efeitura èr regresulu, impingerea nõstra indentru pre calea redicãrii si desvoltãrii nõstre nationali-umanistiche. Astfeliu prin fortia si maiestria politica — èr ne aflãmu pre calea selavãgiulu, si resp. a indobitocirii!

Dar — cine din chiar acõsta miscare regulata a nõstra — in susu si in diosu, acusi redicãndu-ne, acusi scapatandu, nu vede, nu pricepe, cã am intratu in processulu de viëtã, cã a inceputu actiunea de redestepãre, dupa care treube sè urme si ortucarea nõstra! —

Si-apoi credeti dvõstra, fii slabi ai nãtionei romane, si — credeti dvõstra, stepanitori insolenti ai tierii, cã — acõstu processu se mai pôte impededã? Si anume, cã este in poterã nõstra de a-lu impededã?!

Da, credemu si noi, cã vi-ar fi cu potinã, deca imprejurãriile juru imprejurã ar aternã de la voi; dar — bagati sëm’a, cã — chiar voi depindeti de la acelea!

Voi ve tieneti de factori ai poterii celei mari, ce croiesce si dirige sortile popõraloru: dar — bagati bine sëm’a cã — sunteți numai unele slabe, tocmai asiã voi domni magiari unele adevorãtiloru factori, casi renegatii poporului — mamelucii vostri!

Voi — poteti face multu reu. — cãci undu este acelu omu slabu pre lume, carelo apucandu momentan poterã in mana, deca vrãsã nu pôta face multu reu! — dar: logic’a imprejurãrilor, necesitãtile timpului, cari — nu mai depindu de la voi, nu ve mai lasa — astingeluminã a adevorului si a impededã in popõra desvoltãrea adversãrã d’oritãti si tendinãti spre progresu si emancipare din jugulu vostro!

Vã pusu Ddieu prin legele sale eterne in nepotintia d’a mai traí fora cultura poporulu: poporulu necultu — va face sè periti; poporulu cultu — va face sè cadeti. Èr o cultura falsa, nemorala, va face sè ve indobitociti, sè ve selbãteciți, sè prefaceti acõsta tiãra in codru si pustia asiatica; — ceã-co insã nu suferã lumea europensã!

Incãtu pentru popõrale nemagiare ale tierii, intra a acãroru necultura si prostia órba voi vi basati domniã, — apoi pre d’o parto ati uitatu, cã — acelea facu parteã mai mare a tierii, si cã prin urmare, sörtea loru este sörtea tierii, — pro d’alta parte ati perduãtu din vedere, cã — nu este in poterã nõstra de a l’isoldã si eschide ermeticamente de cãtra conationaliiti vecini ai loru, si cã prin urmare, logic’a apropiãrii si comunicatiunii neacetate, naturalmente treube sè le destepã, sè le punã cu voi in luptã, si — prin nedreptãtile suferite de la voi sè ve le instraine si faceã chiar inamicu de mörte.

Portarea nõstra de optu ani încõci, chiar prin natur’a si priu logic’a imprejurãrilor — merge de a dreptulu a ve ruina si omori!

Despre acõsta — mintea sanetõsa si istoria bine studiatã, dau cele mai oclatanti probe si argumente; dar — domni magiari, in orgoliulu stepãniroru loru efemere si precãria, de nemicu nu se arëtã mai pucinu capaci, de câtu de minte sanetõsa si de studiu fidale alu istorioi; de aceea noi, cã romani, dedati din cele mai fregete teneretie a ni impreunã sperãntiele nõstre nationali cu ale magiariloru si a ni le radimã pro frãtietatea acestora, — astadi incepmu a desperã d’a magiari! Astã sè fie a minte magiariloru —

Èr cetitoriloru nostri, pentru ca sè pricepã si practicesce mai bine — semburile teoriei ce o desãsiurãmu mai susu, i citãmu urmatoriuu esemplu din istoria dilei chiar.

„Times” din Londra publicã dialogulu, ce avu locu de curendu intre corespondentele speciale alu seiu si intro nunciulu rusescu dupa returnarea acestuia din Crimãa, unde fu la Imperatulu Alexandru. In acelu dialogu — celebrulu diplomatu muscalu respicã cu tõtã frachëtia, cã — muscalulu nu dorësce perirea Turcului si nime nu voiesce a face sila Sultanului, — dar i descoperi nedreptãtile ce suferu crestivii slavi si i recomandã mesurile, prin cari crede cã ar potè indreptã starea poporatiuniloru crestine, „mã-ar cã nime nu pôte sè fie convinsu, mai multu decãtu Russia, cumca in Turcia de adevurate reforme nici vorba nu pôte sè fie!” „Diplomatia muscala vede pre Turcu cadutu in apa si i striga „sè nòte!” — mãcar cã conõsco, cumca nu scie nõtã!” Ignatieff sè fie spusu Sultanului de a dreptulu, cã — Turcu nepotendu impededã, cã slavii seiu sè oomunice cu slavii austriaci, cu sè-si impartãiesceã ca frãti d’unu sãngõ ideile si simpatiele, si prin urmare sè dorësca si pretinda asemenea libertate civile, politica si confesionale. Dar acõsta libertate Turcu nu o va acordã, nu o pôte acordã; èr ca diplomatia sè ajutore pre Turcu, a supune pre crestinii slavi sub jugulu seiu, fora drepturi egali, acõsta ar fi absurdu! —

Èta, vedeti, stimati cetitori si — voi domni magiari de compatimitu, unde duce — neessorabileã logica a naibei — pre popõrale tirane, pre acele popõra, cari diu: „In acõsta tiãra — o data cu capulu, nu potemu concede si nu vom concede, cã — afara de noi si a nõstra nationalitate, altu poporu sè aibe asemenea drepturi civili, politice, nationali, confesionalni! —

Bagati bine sëmã — ve rogãmu intru interesulu nostru si alu vostro, — cã astadi la 1875, se scrite despre stepãnirea turcõsa din Constantinopole:

„Nu este in stare — nici a dà reforme crestiniiloru, nici a stinge rescola loru!” — mane neessorabileã logica va rostã, pe temeulu chiar alu portãrii si cuvintelorü vostro, despre voi — aceeasi sententia, cu privintia la poporu peste totu, si la nãtiunile nemagiare specialmente! —

Discursulu deputatulu S. Borlea, vestitu in sindintia Camerei ung. de la 3 decemvre 1875.

Oonorabile Camera! Cu ocaziunea desbãterii genorali asupra bugetulu de estu-tempu, impartesiã parerã mea in generalu si despre bugetulu ministeriulu de la culte si instruptiunea publica, si altu-feliu nu mai doriã sè vorbescu si la ocaziunea presente. Veni inãe on. dnu deput. Plachy si fece la asta ocaziune nesce observatiuni si declaratiuni, carora — vi marturisescu cã desi cu parore de reu, totusi me vediu necesitatu sè li opunu unele reflexiuni. De asta data me mangãia numai adevorãre, cã celu pucinu nu va mai potè dlu ministru-presidinte sè dica, cã acõsta costione neplacuta n’a resuscitat’o unu magiaru si din punctu de vedere magiaru.

Se vede cã onorabilelu dnu dep. Plachy, i este fõrte pucinu si pe dsa nu-lu indestulescu numai aceã, cã statulu nu subventiunodia de feliu scolele nõstre; dsale i pare pucinu si nu se indestulescu nici cu aceã, cã fora de nici o prieina ni inchidu scolele si ni disolvu asociatiunile culturale; apoi dsale i este pucinu si nu se indestulescu nici chiar cu aceã, cã sub deosebite preteste netrobnice, ni se confisca cãrtile scolastice, (voci: „Asiã vi treube!” „Bine vi face!”) si ni intradicu intrebuintãrea loru: dsa postesco inca si mai multu, si de aceea dupa ce fece dlui ministru nesce complemente, i arunca apoi in ochi cã: de ce nu sã ingrigitu de o lega, in urm’a carei-a limb’a magiara sè fie studiu obligatu in scolele nõstre. (Voci: „Bine a faoutu!”)

Mi-se pare cã DVõstra vorbiti despre lucruri ce nu le cunosceți; (strigãte: „hoho! hoho!”) vi-o mai spunu odata, cã vorbiti despre unu lucru, despre care n’aveti nici conceptu. (Strigãte: „hoho! hoho!”)

Contradiceti, dloru, la aceã ce nu sciti, cã cum este. (Voci: „S’audimu!”) D’apoi cã dora in scolele nõstre se propune si se invetia cetti si a scrie limb’a magiara. De voiti inse sè fortãti ast’a si de ganditi cã cu sil’a veti potè ajunge mai multu: atunci fõrte tare ve insielati, si credeti-mi cã veti ajunge inca chiar contrariulu dela aceã ce intenõtiunati. È adevoratu, cã de veti fortãti in scolele nõstre limb’a magiara prin o lege: atunci — dupa poft’a dlui dep. Plachy — in tõe scolele nõstre cettiulu si scrierã magiara se vor propune, dar nu se vor invetia nicaieã. (Haritate.) Credeti-mi cã — nu, cãci poftiti numai a reflectã la natur’a omenescã si indata veti esperã, cã de silõsici pe cine-va la ceva, fie-i spre dauna, ori chiar si spre folosu: atunci nu numai cã nu-ti faceã aceã, dar inca resiste fõrtie. (Haritate.) Credeti-mi, cã de ai monã pe cine-va cu sil’a chiar si in rãiu, nici acolo nu-ti merge. (Haritate.)

Dlu deput. Plachy mai postesco sè se instituie censur’a pentru cãrtile nostre scolastice. Bine; de credeti dvõstra cã e potrivitu sè se introduca censur’a intr’o tiãra, despre carea se dice, cã e constituõniale si in care domnesce unu guvern u ce se numesce pe sine liberal: introduceti-o in numele domnului; eu n’am nemicu in contra. Treube inse sè vi spunu aici, cã sub guvernulu absolutist u inca a fost unu feliu de censura, d’apoi celu pncinu nu s’a intemplat nici o data, cã dupa câte-va lune ori chiar si ani sè se fi confiscatu si intrediãu tocmã aceãsi carte, ce trecuse pe sub censura si se unõnciasu ca un’a din carea se pote propune in scole. La noi inse se templã si asta minune; la noi dora este in moda mai multu decãtu censur’a, la noi domnesce — arbitriulu! (Seomotu.) Ve rogu dloru, eu voiu sè vi si demustru asta asertiune. Actualele min. de la culte si instructiune si-dede invõireã si concõsco, cã in gimnãsiele nõstre inferiori sè se propuna geografiã de I. Selagianu, dar in scurtu tempu, totu acestasi dnu ministru confiscã totu aceãsi geografiã si intrediãu intrebuintãrea ei in scole. De nu-mã credeti: poftiti a ve convinge din archiva ordinãtiuniloru ministeriali. De acolo ve veti potè incredinãtiã apoi, cã acestasi ministru concesse intrebuintãrea aceleiasi geografiã, pe careã totu elu nu pesto multu o confiscã si intrediãu intrebuintãrea ei. In urmarca acestora dora noi defeliu n’avemu sè ne spariãmu de censura, cãci celu pucinu atunci vom fi scutiiti de atare arbitriu.

Mai de parte si-sprose dlu Plachy inca si aceã poftã, cã nu e destulu sè ni se intradica si confisceã cãrtile scolastice, ci mai treube sè se deã drumulu chiar si invetatoriloru si resp. sè-se pedepsesca. Intelesulu acõstei poftë este, cã treube sè ni bage invetatoriã in inchisoria. (Contradiceri in centru.) D’apoi rogu-ve, dlu Plachy a dis’o fõrte apriatu, cã treube pedepsiti, èr intelesulu acõstei dorintie nu pote fi, decãtu tocmã ceã ce vi apusei eu. Noi inse scimu cã e fõrte anevõia, ma chiar neposibile, sè poti castigã unu processu — de ar fi ori cãtu de dreptu — in care acelasu omu este actore, carelo aduce si judecat’a si decide si in a douã instantia, si totu la elu treube sè se nãntie si apelat’a. Si in acõstu obiëptu subversa tocmã acõstasi casu: Guvernulu sustiene cã cutare si cutare carte scolastica e pericolosã si nu este astu-feliu instructiv, vãsã se putã propune dnu ca; de aceã treube oprita intrebuintãrea ei in scole. Elu se pune deci de o opresce si confisca; astu feliu urmẽdia apoi cu tõe cãrtile scolastice, èr pe invetatori — dupa poft’a dlui Plachy — îi dimissionedia pe toti si îi pune la umbra. Urmãndu-se inse acõsta continuãtive totu asiã, este lucru fõrte fiescu, cã nu numai ni se vor oprã tõe cãrtile, dar si toti invetatorii ni se vor dimissionã si inchide, èr ca consecinãia ni se vor pune in gramadi invetatori strãini, cari nu precõpu limb’a poporulu si a princiiloru!

Si acum spuneti-mi dvõstra, cã ce instructiune va mai fi si aceã, candu invetatoriu si scolarulu nu se vor potè intielege unulu cu altulu? Ce mai luminare va fi aceã, candu invetatoriu lu nu va potè vorbi cu discipulu seiu? (O voce: „Invetie-o copilulu!” (Haritate.) — Dieu cã eu nu precõpu logic’a acelu dnu deputatu, care me intre-rupse si ni spusu cã sè invetie copilulu si sè precõpa limb’a invetatoriloru strãinu; d’apoi cã dora nu postesco dsa cã limb’a strãina a invetatoriu lu se o scie copilulu tocmã de candu se nasce. (Haritate.) Pote cã prin tenutulu dlui deputatu se vor fi nasendu si de acõ-a copii; eu inse n’am vediatu de acõstia de candu sum. (Haritate indelungatã.) De aceã credu, cã dlu deput. care me intrerupse cu observatiunea sa atãtu de minunãta si escelente, considerandu lips’a cea mare de bani de astadi, ar potè sè castige prin Europa fõrte multi bani, ambandu sè arete lumeni vr’unu copilu de acõ-a, care sciu limb’a magiara inca din nascoreã sa; i recomandã deci acõstu modu de castigã! (Murmuru. „S’audimu!”)

Se pôte, On Camera, cã dlu dep. Plachy va fi fost indemnatu la pronõnciãrea celoru ce ni spusu — si de unu feliu de invidia, si anume cãci vediu cam la vorbirea mea dela desbãtãrea genorale a bugetulu, mi-reflectã dlu dep. Ciple, intre aplãusle Camerei, cã fõrte bine a facutu guvernulu cã ni-a confiscatu cãrtile, ba inca mai disse dlu Ciple si aceã, cã de buna sãmã chiar si cu asi aprobã procedur’a guvernului, dacã a si fi cõtitu cãrtile oprite. Eu recunoscu cã dlu Ciple are dreptulu sè presupõna despre mene aceã ce se pote deduce pe cale firescã din asertiunea dsale, cã adevã eu n’asi fi cõtitu cãrtile despre cari vorbiti; dar apoi, — desi me lasã a fi convinsu cã dlu Ciple nu numai a cõtitu acele cãrti, ci inca le-a si studiatu din temelã, — totusi nu-su in curatu cu aceã, cã ore scie dlu deputatu Ciple a scrio si ceti romanesce?! (Haritate.) Si in urm’a acestora intrebã apoi pe dlu dep. Plachy, cã ore credè elu si aci, cã pr’n essecutãrea poftelorü dsale s’ar lucrã ceva in interesulu statulu si s’ar inaintã concordia si armonia ce dorimã sè domnesca odata intre nãtiunile seiu nãtiunã-

— itățile locuitorie în patri'a noastră comună?
— Eu îmi spun că sunt convins chiar despre contrariul. Poftiți de vi scoteți asta invetiată și dvăstra din inesaia natură lucrului. Eu știu, că ori ce struna poți să o întinzi și încordi până la un anumit grad, și de o întinzi și de aici încolo, de ar fi ca ori câtu de tare, totuși îndată pocnește și ajungi să o no mai poți întrebuiți; astu-feliu prin ori ce încordare peste măsura se naște numai dauna nereparabilă. Eu înse sum convins, că a urmărit atare procedura nu este în interesul patriei noastre și nu duce la buna-înțelegere între patriotii.

Mai că mi-ai închisă vorbirea cu stă'ta, dar proiectul de rezoluțiune, ce prezintă dlu B. Orbán, me îndemna să vi mai spun câte-va.

Acestu proiect, de l'am cuprinsu și înțelesu bine, intențiunea, ca în viitoriu la scoalele noastre confessionale numai de acei indivizi să se aplice ca invetiatorii, cari au absolvitu 4-6 senu nu mai știu câte scoale. Să-mi ierte dlu deputatu, dar pe căi de aceste lateralități și prin atari proiecte de rezoluțiune nu numai nu e justu și nici legale, ci nici nu e posibilă să se elude și nici o lege sanctă cum este statutul nostru organicu, și bazea legii aduse în sesiunile trecute a să sancționatu prin MSA; căci atunci de statutulu organicu alu nostru, care dispune, că cei ce au să fie invetiatorii în scoalele noastre, trebuie să invetie în preparandă noastră, și după ce au absolvitu aici, să se supuna la unu examina naintea unei comisiuni școlastice anumite. Numai după ce a trecut cine-va prin tote aceste, poate să fie invetiatorii în scoalele noastre; și ori observăm aceste norme cu totă strictetă'a.

Se mai puse dlu deput. Orbán de ni numi „dascalii“ pe invetiatorii nostri. Eu îmi spun că la noi cuvintele „dascalu“, „invetiatoriu“, „docintă“, înseamna totu același conceptu, după cum buna ora la magiarii cuvintele „pap“ și „lelkész“ înseamna totu unu conceptu. Io spunu acestă dlu B. Orbán, pentru că observai, cum că să invetiatorii de dascalu numai pentru de a produce ilaritate între membrii Camerei; eu înse credu, că de dsa pot să mai poată face astă totu de a ună, totuși ar fi trebuit să ceară a produce ilaritate pe contă sa, dar nu cu vatemarea unei altei națiuni, căci astă ceva nu numai nu e dreptu, d'apoi nu e nici cu conveniență. Eu credu, că de vre cine-va să se petreacă: atunci dreptatea, ocitabilitatea și bună-ovuinția ceru, ca să se petreacă pe banii și proprii, nu înseamna a altu-va (Hariatate).

Numai acestea am doritu să le mai reflectu la asta ocaziune. —

Cuventulu de propunere

alu deputatulu **Parteniu Cosma**, rostitu în ședință din 3. dec. a Casei repres. ungurești, în cauză gimnasiului romanescu din Brasiovu.

Oonorabile Camera! Din capulu locului primitu, că eu nu numai votodiu sumă ce se prelină sub acestu titlu și ni se recomandă și prin comisiunea financiară, dar dorescu înca ca să se mai urce acestă sumă. Căndu me vediu înse necesitate să propunū urcarea cheltuielilor tocmai în acestă epoca de necesitate a economitoru celoru mai rigurose, prevedu totu de o dată că prin astă me espunū multoru imputatiuni; dar tocmai de aceea me și grabescu a permite, că sumă ce voiu propune să se mai îde în bugetu nu este ceva nou și nu e de natura de a pot să eschiasă dintre posturile bugetulu, din consideratiuni de economisare, ci înca tocmai din contra, ea și mai înainte a formatu unu postu ordinaru în bugetulu țierei și din punctu de vedere culturale ea este foarte necesară, mai alesu că ea a fost stărâ numai în urm'ă unoru cauze ce nu stau nici într'ă legatură cu instrucțiunea.

Dela reabilitarea constituiunii patrioatece, regulatu figură și gimnasiulu romanescu din Brasiovu între gimnasiile subventiuante prin stat și înca figură cu unu postu fixu, tocmai ca și celelalte pusetiuni ce le primu regimulu constituțional de la guverniele precedentu, și cari pusetiuni și până astăzi figuredă în bugetu.

Cătu tempu fumin. la culte și instrucțiunea publică fericitulu br. I. Eötvös, carele luase acestu postu în bugetu, nemenui nu i veni a mente să se atingă de aceea sumă, ci ea se votă regulatu și necondiționatu în totu anulu.

La anulu 1871 înse, se puse Diet'ă — în urm'ă recomandării comisiunii financiare — și legă acestu postu de o atare condițiune, — și după modestă mea parere — nu pot să o primăscă nici o confesiune, carea și-stimădă autonomi'a, S'ă decisu adeca, ca aceea subventiune numai sub acea condițiune se votădă, dacă guvernulu va participă la denumirea profesorilor în acea proporțiune, în carea concurge la salarisarea lor.

E dreptu că asta condițiune pare a fi ecitabilă, în fondu înse ea lovește în drepturile economice, și după parerea mea nu pot să o implinască nici o beserică, care și-are autonomi'a ei. Este știutu dora, că la tempulu meu și beseric'ă protestante n'ă primitu ca pretiu pentru autonomi'a sa nici venite cu multu mai însemnate, și toc-

mai de aceea ea și-a elupțat respectulu lunei întrege. Apoi credu că o de prios să spunu, că gimnasiulu romanu din Brasiovu înca este confessionale. Elu și-a înființat pe la anii 1850 prin comun'ă besericescă gr. or. romanu din Brasiovu, și anume pe langa cursulu negutiatorilor romani de acolo. De atunci și până astăzi l'a susținutu totu această comună, după cum numai a potutu; și supraveghiarea o eserce asupra lui — pe langa inspectoriu de statu instituitu prin lege, — consistoriulu archidiecepsanu romanu din Sibiu. Prin urmăre acestu gimnasiu este în mana bună și solida, și stă sub supraveghiarea unei corporatiuni morale, contra carei a nici într'o privință nu s'au facutu cându-va excepțiuni.

Această beserică autonomă înse nu pot să privi otarirea onorabilei Camere, decâtu de ceea ce trebuia să o privăscă după statutulu seu organicu, adeca de o subtragere și denegare a subventiunii; tocmai de aceea, în locu să suferă ea, ca să se și stărbăscă drepturile economice, mai bine nu primi banii ce i se votara sub acea condițiune. Și astu-feliu dela 1871 și până astăzi acea sumă fructifică în cass'ă statului.

La 1872 érasă se luă acea sumă în bugetu, dar nici atunci nu o primu beseric'ă autonomă, căci érasă și se votara totu sub aceași condițiune cunoscută. De atunci înse acestu postu a disparutu și din preliminarile bugetulu.

Detorascu dreptății se constată acelu, că atare condițiune restrictivă de drepturile economice n'ă propus'ă nici candu ministrulu dela instrucțiunea publică, dealu și celu mai compesite în atari cestiuni, ca unulu care după pusetiunea sa trebuie să cunoască mai bine drepturile besericeșlor autonome. Acea condițiune o nascosu numai tot potenta comisiunea financiară de pe atunci: și ni se pare că nu din consideratiuni didactice, ci din motive politice — după parerea mea — foarte reu pricepute; Camera înse — neșindu întru pricepă din de ajunsu despre starea lucrului — se puse de primi recomandatiunea comisiunii financiare.

Voiu să vi justificu cu legea în mana, de o parte că Diet'ă n'ă fost informată din de ajunsu despre starea lucrului, candu aduse acea otarire, și de alta parte că beseric'ă autonomă n'ă potutu face altu-ceva, decâtu ceea ce făcu.

Eca aci e statutulu organicu a besericeș gr. or. romane, carele s'ă sancționatu prin MSA la 28 maiu 1869. În primulu punctu din dispozițiunile generale ale acestui statutu se dice: „Beseric'ă gr. or. romană din Ungaria și Transilvania ca beserică autonomă, după dreptulu ei canonicu, garantatu și prin art. de lege alu IX. din anulu 1868 — pe langa sustinerea și înaltulu dreptu de supraveghiare alu MSale inviolabili — și-reguladia, amintitredia și conducere afacerile sale besericesci, școlari și fundatiuni în totă părțile și factorii ei constituționali neșependinte, după form'ă reprezentativă.“ În punctulu alu VIII se dice: „Susținese părți organice ale metropoliei se vor îngriji de tempuriu de medilocelate intelectuali și materialu, cari se ceru spre ajungerea scopurilor besericesci, școlari și fundatiuni; încătu înse nu li-ar succēde lor de a pot să întempină cheltuielile recerute nici în urm'ă colectelor facute în și afora de metropolă — intru at'ă și-vor luă refugiulu la statu spre ajutorire.“

După cum ati binevoitu a ve convinge din aceste citate, de o parte beseric'ă gr. or. romană este îndreptată, ca pentru scopuri culturale să primăscă ajutoriu dela oricine, at'ătu în, cătu și afora de metropolă, dar foră ca prin această să suferă ceva alterare în drepturile sale economice; și de alta parte statulu este îngăduit, ca în anumite casuri să deă acestei beserice ajutorie, și dacă i dă, atunci trebuie să i deă — în întieșululu acesteu legi sancțiunată — între marginile autonomiei sale, și nu pot să lege de acelu ajutoriu condițiunea, ca beseric'ă să abdică de dreptulu seu autonomu.

În urmărea acestora este dara evidentă, că acea otarire, — care legă subventiunea, ce se află necesară, de neșce condițiuni cari colidu cu dreptulu autonomu, — s'ă adusu cu ignorarea statutulu organicu, care s'ă sancționatu de lege prin MSA și anume în urm'ă recomandării guvernulu constituțional. Dar după parerea mea nu numai că o Dietă informată mai bine pot să schimbe acea otarire, ci chiar trebuie să o hime, mai alesu acelu, candu și împrejurările s'au schimbatu și această afacere a trecut într'unu stadiu nou.

După ce pe asta cale s'ă denegatu besericeș autonomă acelu ajutoriu, ce-lu primise în mai multu ani, chiar și dela guverniele absolutistice, s'ă templatu adeca că reprezentant'ă gimnasiului — pentru de a pot să susțină acestu institutu — trebui pe bazea statutulu organicu alu nostru să recurgă după ajutoriu la fie-cine, at'ătu în, cătu și afora de metropolă; și în urmărea acesteu-a guvernulu statului vecinu și sucursu cu sum'ă de 15,000 franci, carea eră absolutmente necesară pentru susținerea gimnasiului și elu în totu anulu dă acestu ajutoriu besericeș gr. or. romane din Brasiovu, care sustine acestu institutu.

Această se templă pe facia, naintea întregei lume. Și guvernulu nostru nu numai că înca știu de această, dar chiar elu strapunea acestu ajutoriu, căci guvernulu romanu trimitea acea subventiune, prin ministeriu de externe, la loculu destinațiunii sale.

Astu-feliu a tenutu ast'ă pana în anulu curinte. Cu ocaziunea desberileru asupra bugetulu de estu-tempu înse, voindu guvernulu romanu să aseruce această subventiune gimnasiului brasioveanu pentru totu de a un'ă, se puse de presentat'ă Camerei din Bucuresci unu proiectu de lege în această privință. Desi acestu proiectu întempină acelu opusetiune aprigă, totuși prin majoritate elu s'ă primitu și s'ă sancționatu de lege.

Aceste debateri înse se templara într'o periodă din cele mai incurcate, și de aceea diurnalitiu dela noi — n'ă cunoscendu afacerea de sub întrebare — o tenura de ceva nou, o dechiarare de contraria statului nostru și provocara guvernulu să impedece medilociera acelei subventiuni. Eu înse nu aflū că ar fi motivată această provocare, nici prin fapticitatea ajutoriului, nici prin primirea ajutoriului; căci de o parte — după cum arătă — beseric'ă noastră, foră de a fi avută cine-va dreptulu să o suspitiunedi, a fostu îndreptată să primăscă ajutoriri dela origine, și de alta parte scimū, că sunt recunoscutu sentiamentele de amicitie ale guvernulu romanu facia de țier'ă noastră și de regimulu ei. Dar neșericirea fă că aceste se templara tocmai pe candu diurnalitiu dela noi erau foarte iritati contra naționalită țiloru, parte prin debaterile ce se petreacă în Diet'ă noastră asupra afacerilor besericeș serbesci și asupra legii electorali ardeleni, și parte mai alesu prin cunoscută cestiune a gimnasiului slovac; de aceea apoi ei credeau la ori ce nascosiri nefundate audiā și le luau tote de bani buni. Acestă a fost apoi causă și la acea împrejurare, că această cestiune se ventilă și aici în Camera la deșabatecu asupra bugetulu de estu tempu, și de mi-aducū bine a minte în urm'ă cererii dlu dep. G. Ugron că incunoscitiuntd Camer'ă prin dlu min. de la culte și instrucțiune, că această afacere este sub petraptere și că în scurtu tempu se vor luă dispozițiuni în această privință. Apoi după cum scimū s'au și luat dispozițiuni în această privință, și anume prin o ordinațiune s'ă întredisu ori-si-carei scole și beserice, din întreaga țier'ă, primirea de ajutorie dela state straine.

Eu nu vreu să mi se spuna acelu, că pentru ce s'ă luat această dispozițiune prohibitivă; acelu-eu destul de bine și o știu tota lumea. Asi dori înse să ajutoriu în cătu-va, ca să soțtemu această afacere din starea creată prin asta dispozițiune și să se reducă ea la originea sa. Eu dorescu această de aceea, căci credu, că de nu se aduce prin Dietă cunoscută otarire: atunci gimnasiulu din cestiune n'ar fi venit în acea stare de necesitate, și ajungă a primi ajutoriu dela Romania; și de nu eră subventiunea Romaneș: atunci nu s'ar fi nascutu nici acea dispozițiune prohibitivă. Astu-feliu dara noi suntemu cauza cauzae et causati. Tocmai de aceea eu asi dori să se reducă această afacere la isvorulu seu și să se ceară vindecarea reulu acolo, unde se pot să unde gandescu că se și află mediculu competent.

Sub această afacere a gimnasiului brasioveanu, dloru, nu se cuprinde numai gimnasiulu superior de 8 clăși, ci totu de odată și scoal'ă reale de trei clăși, scoal'ă comerciale de trei clăși, scoal'ă populare superioare de patru clăși, și scoal'ă pentru fetitje de cinci clăși, cari tote se află în Brasiovu în unulu și același edificiu, sub un'ă și aceeași direpiune și se sustienū prin un'ă și aceeași comună besericescă. După datele cele mai autentice, în aceste scole au fost în anulu scol. trecut 794 de școlari, și estu-tempu sunt peste 800. Bugetulu anualu a acestui gimnasiu escolinte înse este de 2,800 fl. r. a., dar din venitele comunei besericesci nu se potu acoperi din acestu bugetu, de cătu 2100 fl. r. a.; astu-feliu institutul are la anu unu deficitu de 700 fl. Și după cum stau lucrurile astăzi, comunei nu i este iertatu, ca sum'ă necesară pentru acoperirea deficitulu să o primăscă de unde i se oferesc voiosu, și de unde este îndreptătitu prin lege să recurgă după ajutoriu, nu i se dă.

N'asi fi sinceru, on. Camera, și nu mi-ai impleni detorință de reprezentant, — carea essentialmente credu că consiste și în aceea că să nu îndosesci reulu, ci să-lu areti cu sinceritate și să cerci alu vindecă pe cale onstitutională, — ba înca chiar asi amagi guvernulu și on. Camera prin aceea că nu asi constată, că această dispozițiune prohibitivă a produsu impresiuni foarte dorose asupra celoru interesati; căci — între tristemile cercustării financiare de astăzi, candu statulu nostru nu e în stare să și implinască chiamarea sa nici chiar pe terenulu cultural — ea este calificată de a impede și implinirea misiunii culturale a uniu din cele mai școlintu institute; apoi căci și ei, acei interesati, trăiescu în aceea convicțiune fundată, că fie-cine e îndreptătitu, ca pe cale morale să deă ajutoriu seu pentru scopuri culturale acolo, unde este lipsa, precum apoi fie-cine e îndreptătitu să primăscă ajutoriu, de unde i se dă; și în urmă, căci acei interesati nu potū

pricepsu să fie vr'o deosebire essentială între aceea că dă ore acelu ajutoriu vr'unu statu străinu, ori că lu-dă vr'o societate potine ce se află în unu statu străinu și are între membri sei chiar și capete încoronate, cum buna ora este societatea „Gustav Adolf“, și tocmai de aici ei tieuă tare, că „quod uni justum, alteri aequum.“

Mai voiescu înca să amintescū un'ă. Pote că sunt multu de acei-ă, cari sustienū, că legile în vigore astăzi la noi oprescu să se deă vr'unu ajutoriu școloloru confessionali. Astă înse nu stă; eu marturisescū că nu pot să-mi esplicu asiā ceva din legile astăzi în vigore și în specie, nici din liter'ă, nici din spiritulu articl. de lege 38 din 1868. După ce vorb'ă potă și deci numai de lege lata, și nu de lege ferenda, apoi credu că am aratu din destulu că legea e pe partea mea și că ea n'ă numai nu opresc atare ajutorire, dar înca și dorescu, după cum arata press'ă, că acelu stasi gimnasiu capetă subventiune necondiționată în decursulu aloru trei ani, și după cum se arata și până astăzi că sunt scole confessionale, cari primăscu subventiuni dela statu foră de a se cere dela ele implinirea de condițiuni, ca cum e și cea ce se puse gimnasiului din Brasiovu. Pentru a documenta asertiunea mea din urma va fi din destulu a cită, că între institutele ce se ajutara dela statu este și scoal'ă reale superioare din Sibiu. Această scoal'ă înse este tocmai asiā de naționalitate șasească și tocmai asiā de confessionale luterană, precum gimnasiulu din Brasiovu este naționalitate romanescu și confessionale gr. or. romanu; apoi guvernulu nu participă la denumirea profesorilor dela această scoal'ă reală, ci ei, se denumescū tocmai asiā prin consistoriulu luteranu șaseșca din Sibiu, precum consistoriulu archidiecepsanu din Brasiovu din Sibiu confirmă în posturi pre profesorii dela gimnasiulu din Brasiovu. Și de vom aruncă o privire ori asupra stării culturale ce se nascu în decursulu veacuriloru între împrejurările feudali, — într'o parte favoritice, într'alt'ă înse forte mesteru, — ori asupra stării materialu ce se produse prin totu aceleși referințe neegali de atunci: eu nu credu, on. Camera, să se afle aici s'au măcar unu intrigu țier'ă vr'unu atare omu, care o s'uffetu înlocitu să sustienă că Sassi din Ardealu ar avē mai mari lipse de ajutoriu statulu, decâtu cum au Romanii, ardeleni.

On. Camera! Eu am espusu istoriulu acestei afaceri cu totă sinceritatea, și sporu că mi a succesc să aratu, — ceea ce înca a fost unu îndemnu alu vorbirii mele, — că institutul de sub întrebare n'ă purcesu necorect, ci s'ă spriginutu pe lege, at'ătu candu n'ă primitu ajutoriu ce i dede statulu nostru pe langa cunoscută condițiune, cătu și candu primi subventiunea dela Romania; și de aceea elu nu merita nici o suspitiunare, ci înca chiar din contra merita și potē cu totu dreptulu acceptă ajutoriu din partea statulu nostru, căci este unu gimnasiu, care se ocupa cu creșterea a 800 tineri, și care în ori ce privință — despre ce me provocu la marturisire barbatiloru competenti, cari lu cunoscū, — considerandu ori potelile invetiatoreșci, ori succesele didactice, potē emulă cu ori ce gimnasiu confessional ale din Ardealu.

Eu nu vreu înse să esșagerediū, și desilips'ă este mare, totuși unu ceru să se acopera întregulu deficitu prin ajutoriu dela statu. Ci me indetulescu cu cătu ajutoriu se dă și altui institutu confessional din Ardealu și anume cu cătu se dă scolei reali din Sibiu, carea primăscă ca ajutoriu 5000 fl.

Pentru de a pre-întempină înse unelo reflexiuni ce dora mi-s'ar face, constatū, că din acelu punctu de vedere, din care se puse gimnasiului brasioveanu cunoscută condițiune, între scole reale și gimnasiu nu potē fi nici o deosebire; dar de altu-mentru scole reale se află și langa gimnasiulu din Brasiovu.

În manele dvostre este deci, dloru, sorțea uniculu gimnasiu gr. or. romanu. Binevoitu a decide în asta privință, după rile dvostre, spre îndestulira generală mai de un'ă ve rogu, de aceea adeca deslegarea acesteu afaceri ponderose și voiti a ve desbracă de ori ce cugetu re și mai pre sus de totē să fici drepti, căci veciă remane neresturnabile asiām'ă: J este regnorum fundamentum.“

Regu ca să binevoitu eventualm stramite propunerea mea la comisiuni financiare și să o primitu. Ea sună: „In rubric'ă a 11 din bugetulu ministeriului dela culte și instrucțiunea publică se propune, ca după nrulu cur. 17, să se îde unu postu nou, alu 18, de cuprinsulu: Pentru subventiuarea gimnasiului gr. or. romanu din Brasiovu se recomandă 5000 fl. r. a.“

Observămū, că motiunea d-lui deputatu **Cosma**, de a se tramite propunerea sa la comisiunea financiară pentru reportu, s'ă primitu, de unde apoi optimisti deduseră, că ar fi dispozițiune în Camera, d'ă primu propunerea. —